

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ АЛЮЗІЇ

У статті розглядається проблема функціонування алюзивної інформації в художньому тексті; розмежовуються поняття "алюзія" і "цитатія"; досліджуються функції і джерела алюзії, її можливі конотації залежно від прагматичної спрямованості тексту, а також вивчаються способи її декодування і адекватного перекладу.

Актуальність дослідження. У центрі уваги нових досліджень з філології і перекладознавства є явище інтертекстуальності (І. Арнольд, А. Супрун, В. Москвін, У. Хебель, Г. Вайзе, Н. Олизько та ін.). Ядром системи інтертекстуальних елементів є алюзія, тому вивчення специфіки їх семантики і функціонування дозволить розкрити закономірності процесів міжтекстових взаємодій. Відомо, що слово "алюзія" з'явилося у багатьох європейських мовах ще у 16 ст., однак саме явище, ним позначуване, почало активно вивчатися лише наприкінці 20 ст. Спроби побудови теорії алюзії виявляють складність і багатогранність цього поняття, яке займає центральне місце проблематики, пов'язаної з розробкою цього питання у таких лінгвістичних дисциплінах, як теорія референції, стилістика, поетика, риторика, лінгвокраїнознавство, перекладознавство. Алюзії – це, зазвичай, імпліцитна інформація у тексті, яку перекладач повинен розпізнати і об'єктивно донести до читача скритий в них зміст.

Метою статті є визначення способів трансляції алюзії при перекладі. Для досягнення мети вважаємо за доцільне розв'язати такі завдання: визначити поняття "алюзія", її джерела, місце серед інших прийомів цитування; дослідити способи перекладу алюзій.

Вивченню поняття "алюзія" присвячені праці багатьох учених, таких як Р. Брауер (R. Brower) (алюзія в поезії А. Попа), К. Перрі (C. Perry) (алюзія в аспекті теорії мовленнєвих актів), У. Торнтон (W. Thornton) (алюзія в "Улісс" Дж. Джойса), Дж. Локранц (J. Lokrantz) (алюзія у творах В. Набокова), М. Тухарелі (роль алюзії в системі форми і змісту літературного твору), А. Мамаєв (алюзія як стилістичний прийом), Л. Машкова (алюзія в аспекті філологічного коментаря), В. Чулкова і Т. Зілка (T. Zsilka) (вивчення алюзії в межах лінгвістики тексту), І. Арнольд, І. Христенко, В. Москвін (розробка критеріїв поняття "алюзія").

За визначенням І. Арнольда, алюзія – "прийом вживання якого-небудь імені чи назви, що натякають на відомий літературний або історико-культурний факт", – це стилістична фігура референційного характеру, що спирається на екстралінгвістичні пресупозиції мовця і слухача, автора і читача, на історико-культурний компонент їх фонових знань. Індикаторами алюзивного процесу можуть слугувати слово, словосполучення, висловлювання. Класифікація алюзій може ґрунтуватися на таких критеріях, як: 1) джерело алюзії (літературні, біблійні, міфологічні, історичні, побутові); 2) ступінь відомості алюзивного факту; 3) наявність або відсутність національного забарвлення.

У дослідників немає єдиної точки зору на ідентифікацію стилістичного прийому алюзії. Спільним для всіх існуючих визначень є інтерпретація алюзії як непрямого посилання на який-небудь факт (особу чи подію), який вважається відомим [1: 37]. Однією з невід'ємних характеристик алюзії є її спрямованість на реципієнта, отримувача текстової інформації. Доступність матеріалу, на який робиться алюзія, є, фактично, єдиною гарантією ідентифікації її у тексті, оскільки, зазвичай, вона вводиться у текст без посилань, пояснень і, як правило, не виділяється формальними маркерами. На відміну від інших образних засобів художньої виразності, в яких передбачається встановлення раніше невідомих зв'язків між об'єктами, в алюзії, навпаки, необхідні певні знання зв'язків між об'єктами, що описуються.

Ми розуміємо під поняттям "алюзія" наявність у тексті елементів, функція яких полягає у вказуванні на зв'язок цього тексту з іншими текстами або ж посиланні на певні історичні, культурні та біографічні факти. Такі елементи можна вважати маркерами алюзії, а тексти і факти дійсності, на які робиться посилання, – денотатами алюзії. Така інтерпретація алюзії характерна для праць І. Гальперіна і І. Арнольда.

Крім того, ми розрізняємо поняття "цитатія" і "алюзія". Цитату можна визначити як свідому, дослівну, експліцитну передачу тексту з іншого літературного чи наукового твору (тобто – відкрите посилання). Алюзивне цитування не підпорядковується законам наукового цитування, мета якого – підтвердити походження викладених думок. В алюзивному цитуванні автор часто зумисне не вказує джерело цитованого тексту, варіює, обіграє його, пристосовуючи до потреб реалізації прагматичної настанови. Таким чином алюзію можна визначити як авторське перетворення класичної цитати. Цитату можна вважати різновидом алюзії, якщо для її розуміння потрібні певні зусилля та наявність відповідних знань; вона повинна модифікувати семантику тексту, в якому зустрічається, за рахунок асоціацій, пов'язаних з текстом-джерелом [2: 29].

Цитати та алюзії в тексті вживаються з метою, обумовленою прагматикою висловлювання: для

підтвердження авторитетності, з виховною метою, для створення образу-символу, для опису і характеристики персонажу; вони також знаходять застосування при створенні того чи іншого стилістичного прийому: повтору, гіперболи, розгорнутої метафори, голофразису, образного порівняння та ін. [3].

Відомо, що алюзія належить одночасно двом контекстам: екстралінгвістичному, ситуативному (наприклад, енциклопедична інформація про особу, подію, явище, що згадуються у якості алюзії) і власне літературному твору, в тексті якого використовується алюзія. Цей контекст і визначає, які саме перенесені ознаки релевантні при використанні конкретної алюзії. Крім цього цей контекст надає алюзивному слову (словосполученню) нові оказіональні конотації.

Розглянемо різноманітність інтерпретацій і конотацій, які можуть супроводжувати алюзивний елемент, на прикладі власної назви "Robin Hood":

- благородство:

A "Cartoon Camp" - the party envisioned and run by Jeff Kilpatrick, young man, cartoonist, and, essentially, **Robin Hood** ("The Fishtown Star", New Kensington, 2002).

- рідне, близьке серцю:

It began to seem almost the essential clue; the wild old outlaw, hiding behind the flamboyant screen of his outrageous behaviour and his cosmopolitan influences, was perhaps as simply and inalienably native as **Robin Hood** (J. Fowles, "The Ebony Tower").

- капелюх з пером:

So far, the only thing he has bought was a **Robin Hood** hat with a picture of Rumfoord on one side and a picture of a sailboat on the other, and with his own name stitched on the feather (K. Vonnegut Jr., "The Sirens on Titan").

- зелений камзол:

One shiny, podgy, prosperous little man in a sporty linen suit of **Robin Hood** green, working far too conscientiously for a Saturday (J. Le Carre, "The Honourable Schoolboy").

Як видно з прикладів, одна і та ж алюзивна власна назва у різних контекстах може і не мати спільної семантики, що збільшує імовірність неоднозначної інтерпретації алюзії у тексті.

Однією із важливих складових художнього спадку діячів англійської та американської літератури є запозичення як у вузькому (співпадання текстових фрагментів), так і у широкому (перегукування сюжетів, використання імен, назв тощо) значеннях. Алюзія може функціонувати як фрагментарний (локальний), так і тематично значущий елемент літературного твору. Тематично значущою вважається алюзія, яка формує домінуючу тему твору. Однією з основних функцій алюзій є активізація у свідомості читача певних "затекстових пластів", привернення уваги до окремих фрагментів тексту, подій, особистостей, фактів.

Відомо, що кожен автор відрізняється тим, кого він цитує, алюзії на які події минулого і сучасності він вводить у канву твору. За словами О. Дронової, тематичні джерела алюзій належать до тієї сфери фактів культури, яку можна назвати загальнолюдською або "гуманітарною" культурою [4: 129]. До них відносять літературні, біблійні, міфологічні, історичні цитати. Варто відмітити, що знання національного фольклору, міфології, зазвичай, обмежені межами лише однієї культури, що робить процес повного декодування авторського послання досить складним для широкого кола читачів, які не належать до цієї культури. Під час відтворення алюзивного тексту іншою мовою перекладач перш за все повинен взяти до уваги мету автора оригіналу, визначити соціально-культурну і вікову приналежність цільової аудиторії, урахувати мовні та етнічні риси майбутніх адресатів, виявити особливості сприйняття оригінального тексту і тільки тоді створити текст перекладу, який би сприймався носіями іншої культурної спільноти максимально наближено до сприйняття оригіналу носіями вихідної культури [5]. Саме тому з метою запобігання значних змістових втрат перекладачі все частіше вдаються до роз'яснювальних коментарів до художніх текстів. Розглянемо це на прикладі уривку з віршу У. Йетса "To the Rose upon the Rood of Time":

*Red Rose, proud Rose, sad Rose of all my days!
Come near me, while I think the ancient ways:
Cuchulain battling with the bitter tide;
The Druid, grey, wood-nurtured, quiet-eyed,
Who cast round Fergus dreams and ruin untold;
And thine own sadness, whereof stars, grown old
In dancing silver-sandalled on the sea,
Sing in the high and their own melody.*

У цьому фрагменті віршу багато алюзивної інформації, пов'язаної зі згадуванням імен древніх кельтських міфологічних героїв. Так, *Кухулін* – це головний персонаж саги "Трагічна загибель єдиного сина Айфе" з відомого ольстерського циклу. Щодо *Фергуса*, то в коментарі до віршу перекладач Г. Кружков зазначає, що це один з ірландських королів, який отримав від друдів дар мудрості та яснобачення. Очевидно, що межі поетичного твору не дозволяють вивести на експліцитний рівень всю фонову інформацію, що міститься у власних назвах, до того ж, це не завжди є необхідним. Однак перекладацький коментар, що містив би інформацію енциклопедичного

характеру про згаданих героїв ірландського епосу, є цілком доречним для повного розуміння читачами іншої культури всіх закодованих в тексті послань.

У цьому ж вірші є приклад вживання алюзії, яка ґрунтується також на власному імені, однак вона є більш узагальненою:

*Come near; I would, before my time to go,
Sing of old **Eire** and the ancient ways:
Red Rose, proud rose, said Rose of all my days.*

У коментарі перекладач зазначає, що *Eirin* у цьому контексті виступає не лише як кельтська богиня Сонця, але і як древня поетична назва Ірландії. Власне ім'я, за допомогою якого передається алюзивна інформація, отримує тут узагальнений зміст.

Властивість отримувати узагальнений зміст насамперед характерна власним назвам, які співвідносяться з певними денотатами. Вона ґрунтується на стійкому зв'язку між ім'ям і відомою особою і, відповідно, тими постійними асоціаціями, що виникають у зв'язку з характерними рисами цієї особи. Стійкість асоціацій дозволяє переносити це ім'я для позначення людей, яким притаманні схожі з початковим носієм цього імені риси. Результатом узагальненого використання власного імені є перехід його в означення. Прикладом може слугувати фрагмент з роману К. Воннегута (К. Vonnegut) "The Sirens of Titan":

*Dr. Maurice Rosenau, in his 'Pan-Galactic Humbug or Three Billion Dupes', says: Winston Niles Rumfoord, the interstellar **Pharisee**, **Tartuffe**, and **Cagliostro**, has taken pains to declare that he is not God Almighty.*

Імена *Тартюф* (персонаж комедії Мольєра, запозичений ним з арсеналу італійської комедії масок: зі старофранцузької *truffe* – *брехня*) і граф Каліостро (італійський авантюрист) належать особам, які мають репутацію брехунів. Контекст роману Курта Воннегута встановлює ідентичність асоціацій, пов'язаних з цими іменами.

Ще один фрагмент цікавий іншим більш складним випадком використанням алюзивної інформації:

*Yet, could we turn the years again,
And call those exiles as they were
In all their loneliness and pain,
You'd cry, "**Some woman's yellow hair**
Has maddened every mother's son..." (У. Йетс)*

У цьому фрагменті тексту відсутнє будь-яке згадування власного імені, йдеться лише про дівчину з рудим волоссям, що не викликає ніяких релевантних асоціацій. Наявність імпліцитного змісту у цьому уривку вимагає від перекладача адекватно донести його до читача. У коментарі перекладача ми знаходимо інформацію про те, що жінка з рудим волоссям – це кельтська богиня Кетлін-Холіен (Кет). Для ірландського поета У. Йетса рудоволоса Кет була уособленням самої Ірландії, яка у кожному новому поколінні знаходила своїх захисників і месників.

Алюзії, які містять інформацію, зрозумілу лише одній національній культурі, безсумнівно, вимагають певних перекладацьких стратегій для запобігання значних смислових втрат. Головним критерієм, що має бути врахований при перекладі алюзій, є критерій належності інтертекстуальних одиниць до спільного для вихідної культури і культури-реципієнта інтертекстуального простору. У зв'язку з цим критерієм Л. Грек у дисертаційному дослідженні розподілила інтертекстуальні одиниці за фактом належності їх до універсальної, національної та індивідуальної енциклопедій [6]. Основний вузол проблем, пов'язаних із відтворенням інтертекстуальних одиниць, криється саме у відмінності між національною та індивідуальною енциклопедіями двох культур. Такі інтертекстуальні одиниці в основному перекладаються шляхом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися коментарем, шляхом пошуку функціонального аналога у культурі-реципієнті та шляхом експлікації змісту.

Алюзії, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу. Декодування змісту таких авторських послань не складає проблеми, тому немає необхідності у перекладацькому коментарі. У фрагменті з п'єси "Bedtime Story" Ш.О. Кейсі використана алюзія на біблійний мотив вигнання людини з раю:

*D'ye like the dark because your deeds are evil, or what? Switch on the light for God's sake, man, and let's have a look at each other before you **banish your poor Eve from her paradise**.*

У цьому прикладі алюзія не обмежується однією національною культурою. Знання біблійного сюжету про гріхопадіння людини і вигнання її з раю входить до так званих фонових знань більшості людей різних культур, а відтак не вимагає перекладацького коментаря. Це ж стосується і наступних випадків вживання біблійних алюзій *earn their bread by the sweat of their brows* / *у nomi чола*; *fly in the ointment* / *ложка дьогтю у бочці меду*; *a doubting Thomas* / *Фома невірний*, добре відомих як англомовному, так і українському читачеві:

*The peoples of all countries are not rich and the aristocratic – they are the common people, those who **earn their bread by the sweat of their brows** (G. Green).*

*The only **fly in the ointment** of my peaceful days was Mrs. Cavendish's extraordinary preference for the*

society of Dr. Bauerstein (A. Christie).

He was neither very happy nor very unhappy – a doubting Thomas without faith or hope in humanity, and without any particular affection for anybody (Th. Dreiser).

Однак, навіть тоді, коли йдеться про добре відомі біблеїзми, необхідно пам'ятати про їх здатність змінювати стилістичне навантаження, впливаючи тим самим на предмет висловлювання: одна і та ж біблійна алюзія може "підносити" контекст, або ж надавати йому іронічного, гумористичного чи іншого забарвлення. І від того, чи правильно перекладач зрозумів стилістичне навантаження певного контексту, залежить адекватність трансляції задуму автора оригіналу, тобто, чи вдалось перекладачеві засобами цільової мови донести те позитивне, негативне, іронічне, урочисте або будь-яке інше враження, яке цей вираз має на англomовного читача.

Отже, при перекладі алюзивних одиниць важливу роль відіграє фактор володіння читачем перекладу фоновою інформацією при розкодуванні інтертекстуальних вкраплень. "Прозорі" алюзії, тобто такі, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу, доцільно передавати шляхом цитування канонічного перекладу, що функціонує в культурі-реципієнті, або, якщо алюзія належить до текстів національної літератури і культури-реципієнта, – шляхом відтворення відповідника безпосередньо із використаного джерела.

Приховані алюзії, що належать до національних та індивідуальних знань, доцільно перекладати так [6]:

- шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем;
- шляхом підбору функціонального аналога в культурі-реципієнті;
- шляхом експлікації змісту алюзивних одиниць.

Перевагою точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем є те, що коментар зберігає інтригу оригіналу, яка базується на фонових знаннях читача, заохочуючи його таким чином до інтерпретативних зусиль. Найсуттєвішим недоліком коментаря є руйнування "радіостанції" або, навпаки, "відкриття", які вважаються елементами естетичної насолоди від читання тексту.

Перевагою способу підбору функціонального аналога в культурі-реципієнті, в основі якого лежить орієнтація на національну енциклопедію культури-реципієнта, є збереження умов для "впізнання" адресатом інтертекстуального елемента, за яким очікується реакція, запрограмована автором.

Загалом проблема виявлення і передачі непрямих алюзій є дуже складною. Перекладач повинен бути обізнаний з історією, фольклором, літературою країни, з мови якої він перекладає. У нагоді можуть бути словники цитат та алюзій, а також лінгвокраїнознавчі словники та енциклопедії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Флинт, 2002. – 384 с.
2. Фатеева Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – № 5. – Т. 57. – М., 1998. – С. 25-38.
3. Рижкова В.В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX-XX століть. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 24 с.
4. Дронова Е.М. Известность аллюзивного факта как социально-обусловленный критерий идентификации стилистического приема аллюзии // Язык, коммуникация, социальная среда. – Воронеж: ВГУ, 2006. – С. 128-133.
5. Воробйова М.В. Аллюзії на британську систему освіти в оригіналі та перекладі роману Дж. К. Роулінг "Гаррі Поттер і філософський камінь" // In Statu Nascendi: Збірка наукових статей студентів. – 2005. – Вип. 6. – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2005. – С. 38-45.
6. Грек Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози). – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. – перекладознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 24 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Burkovskaya L.D. Проблемы перевода стилистического приема аллюзии.

В статье рассматривается функционирование аллюзивной информации в художественном тексте; разграничиваются понятия "аллюзия" и "цитация"; исследуются функции и источники аллюзии, различные коннотации в зависимости от прагматической направленности текста, а также изучаются способы ее декодирования и адекватного перевода.

Burkovska L.D. The Problems of Allusions Translating.

The article is focused on the problem of including allusions into the texts of fiction, differentiation of the notions "allusion" and "citation"; functions and the sources of allusive information, its different connotations depending on the pragmatics of the text, and methods of their decoding and faithful interpretation and translation.